

Οι 35 ώρες στο κέντρο της ταξικής σκακιέρας

1. Ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, πεδίο κοινωνικής και πολιτικής παρέμβασης

(Η κρίση και τα επίδικα αντικείμενα των κοινωνικών συγκρούσεων.)

Η ανάλυση της κρίσης του καπιταλισμού, ως κρίσης υπερσυσσώρευσης¹, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι (α) η έξοδος από την εν λόγω κρίση μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνον με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και ότι (β) αυτή η τελευταία δεν μπορεί παρά να είναι το αποτέλεσμα της γενίκευσης της αυτοματοποίησης της παραγωγής και γενικότερα της εφαρμογής νέων επιστημονικών γνώσεων στην παραγωγή.

Ωστόσο, αυτή η διαπίστωση απλώς περιγράφει την τελική κατάσταση του συστήματος και ουδόλως τον δρόμο από τον οποίο τείνει σ' αυτή την κατάσταση. Είναι δυνατό να υποστηριχθεί κανείς ότι ο δρόμος αυτός ορίζεται ως ο δρόμος της *ελάχιστης αντίστασης*. Πιο συγκεκριμένα, αυτό σημαίνει ότι, στη σημερινή συγκυρία, οι δυνάμεις της ασικής τάξης (από τους ιδιώτες κεφαλαιοκράτες μέχρι το ιδεολογικό προσωπικό τους) παρατάσσονται - όπως και κάθε μαχόμενος σχηματισμός - στο έδαφος εκείνο που τους επιτρέπει την προσβολή των αδύναμων σημείων του αντιπάλου - των εργαζόμενων τάξεων, δηλαδή, ως κοινωνικών δυνάμεων.

Το εν λόγω έδαφος, στην περίπτωση της σύγχρονης οικονομικής κρίσης (που είναι μια κρίση υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου), είναι

* είτε αυτό που ορίζεται από το επίδικο αντικείμενο "διανομή του προϊόντος σε μισθούς και κέρδη",

* είτε αυτό που ορίζεται από το επίδικο αντικείμενο "οικονομίες στη χρήση παγίου κεφαλαίου".

Διότι, η πτώση του ποσοστού κέρδους σε κρίσεις σαν τη σημερινή (1974-1994), προέρχεται από τη σύζευξη δύο παραγόντων²:

* την αύξηση του μεριδίου του προϊόντος που ιδιοποιείται η εργασία (μείω-

Ο Ηλίας Ιωακείμογλου είναι επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ. Οι απόψεις που εκφράζονται σ' αυτό το άρθρο είναι προσωπικές

ση του μεριδίου που ιδιοποιείται το κεφάλαιο), και

* τη χρήση όλο και περισσότερου κεφαλαίου για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος.

Σε κάθε έναν από τους δύο αυτούς παράγοντες αντιστοιχεί ένα έδαφος κοινωνικού ανταγωνισμού: το πρώτο, είναι το έδαφος της αναδιανομής του προϊόντος, και το δεύτερο είναι το έδαφος της αναδιάρθρωσης της παραγωγής.

Η αστική τάξη κατήυθη και παρέταξε το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών της στο πρώτο, αυτό που αφορά στην αναδιανομή του εισοδήματος, στους μισθούς, στο μερίδιο του προϊόντος που η εργασία ιδιοποιείται. Διότι το κεφάλαιο είναι μια “τυφλή” δύναμη, και συνακόλουθα κατευθύνει τις δυνάμεις του στο έδαφος εκείνο στο οποίο συναντάει την ελάχιστη αντίσταση. Αυτό το έδαφος στην περίπτωση μας, ήταν οι μειώσεις των πραγματικών μισθών, των κοινωνικών δαπανών του Κράτους και οι λοιποί τρόποι μείωσης του μεριδίου της εργασίας.

Το άλλο έδαφος, της αναδιάρθρωσης της παραγωγής, είναι δύσβατο: για να επιτευχθεί η ανόρθωση της κερδοφορίας μέσω οικονομιών στη χρήση κεφαλαίου, απαιτείται πλήθος διαρθρωτικών αλλαγών, κοινωνικών ανατροπών και θεσμικών ρυθμίσεων μέσα στο εργοστάσιο, στο εσωτερικό των βιομηχανικών κλάδων, στη διάρθρωση της κοινωνικής παραγωγής, στην αγορά εργασίας, στην καθημερινή ζωή, στην εκπαίδευση... Έτσι, επειδή ο πιο εύκολος, “ρεαλιστικός” και σύντομος τρόπος ανόρθωσης της κερδοφορίας ήταν η αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας, η εργοδοσία, με τις οργανώσεις της και τις πολιτικές δυνάμεις που εκπροσωπούν τα άμεσα συμφέροντά της, έδωσε κατά τα τελευταία έτη προτεραιότητα στη μάχη της δραστηκής μείωσης των μισθών -και την κέρδισε. Η Ελλάδα διατήρησε, μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, “ανταγωνιστικούς” μισθούς (μόνον η Πορτογαλία με τις εξαθλιωμένες εργατικές μάζες έχει χαμηλότερο εργατικό κόστος).

Αποδείχτηκε όμως, ότι οι δραστηκές περικοπές των μισθών της τελευταίας οκταετίας 1986-1993, προκαλούν μικρή μόνον βελτίωση της κερδοφορίας. Έτσι, έχουμε σήμερα να κάνουμε με μια πολιτική λιτότητας που, κατά τα φαινόμενα, αρχίζει να εξαντλεί πια τα περιθώριά της: όχι μόνον επειδή η βελτίωση της αποδοτικότητας του κεφαλαίου που προκύπτει από την παραπέρα συμπίεση των μισθών είναι μικρή, αλλά και επειδή παράγει κοινωνικά αποτελέσματα ανεπιθύμητα για την ίδια τη λειτουργία του συστήματος. Πέραν τούτου, οι εργαζόμενες τάξεις, με την ψήφο τους, στις 11 Οκτωβρίου 1993, έθεσαν έναν κάποιο φραγμό στην πορεία δραστηκής μείωσης των πραγματικών μισθών, πορεία η οποία θα συνεχιζόταν, προφανώς, με αμειώτους και πολύ μεγάλους ρυθμούς στην περίπτωση επανεκλογής της ΝΔ³.

Με άλλα λόγια, η αστική τάξη έδωσε τη μάχη στο έδαφος της αναδιανομής του προϊόντος και την κέρδισε. Αναγκαστικά, θα πρέπει να περιμένουμε τώρα ότι

* όλο και περισσότερες δυνάμεις του κεφαλαίου θα αρχίσουν να μετακινούνται στο έδαφος της αναδιάρθρωσης της παραγωγής, στο οποίο οι συγκρούσεις ήταν - μέχρι τώρα - συγκριτικά περιορισμένες, και ότι

* το σημαντικότερο ζήτημα της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, οι οικονομίες στη χρήση σταθερού κεφαλαίου⁴, και όλα όσα συνδέονται μ' αυτό (νέες τεχνολογίες, ελαστικότητα αγοράς εργασίας, αναδιάρθρωση της εκπαίδευσης...), θα πολιτικοποιούνται όλο και περισσότερο, στο βαθμό που οι κοινωνικές συγκρούσεις θα επεκτείνονται στο έδαφος της αναδιάρθρωσης.

Τίθεται έτσι, το ζήτημα της θέσης των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζόμενων τάξεων απέναντι στην αντικειμενική ροπή που διαμορφώνεται, δηλαδή στο ότι η αναδιανομή του εισοδήματος, ως προνομιακό έδαφος των κοινωνικών συγκρούσεων, θα τείνει να αντικατασταθεί από τη μεγάλη εκστρατεία για την αναδιάρθρωση⁵ της παραγωγής, δηλαδή για την εξοικονόμηση στη χρήση σταθερού κεφαλαίου.

Η ίδια η ανάγκη της εξοικονόμησης σταθερού κεφαλαίου, δημιουργεί μια τάση μετασχηματισμού της οργάνωσης της εργασίας που αναβαθμίζει το ρόλο των εργαζομένων. Ταυτόχρονα όμως η εγκατάσταση αυτής της "ιδανικής"⁶ οργάνωσης της εργασίας - εφόσον πραγματοποιείται υπό την αιγίδα του κεφαλαίου που έχει την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, δηλαδή την εξουσία να καθορίζει το τι θα παραχθεί, και κυρίως το πως θα παραχθεί - έχει σαν περιοριστικό της όρο τη διατήρηση του ελέγχου της παραγωγής από την εργοδοσία. Αυτό όμως το τελευταίο δεν είναι καθόλου προφανές. Οι μέχρι τώρα εμπειρίες έχουν δείξει ότι

η οργάνωση της εργασίας στα αυτοματοποιημένα εργοστάσια δεν προκύπτει από καμμία τεχνική ή οικονομική αναγκαιότητα: εξαρτάται δηλαδή σε μεγάλο βαθμό από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, που ποικιλούν ανάλογα με τη χώρα, και μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση έχει η ισχύς, η οργάνωση, η παράδοση και η στρατηγική των δυνάμεων της εργασίας. Η αυτοματοποίηση της παραγωγής δεν είναι μια διαδικασία όπου η εργοδοσία έχει την απόλυτη εξουσία, είναι ένα έλεγχο, την οργάνωση και τη διεύθυνση της παραγωγής. Είναι επομένως ένα πεδίο σύγκρουσης όπου οι δυνάμεις της εργασίας μπορούν να κατακτήσουν θέσεις στρατηγικής σημασίας.

Η διάταξη των κοινωνικών δυνάμεων

Πέρα από τα παραπάνω, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αν η πολιτική της έκθεσης της εγχώριας παραγωγής στην πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού δημιουργεί μίαν αντικειμενική ροπή προς την αναβάθμιση της παραγωγής και της εργασίας, δεν οδηγεί αναγκαστικά σε μια τέτοιου είδους αναβάθμιση. Διότι υπάρχουν δυνάμεις στο εσωτερικό του αστικού συνασπισμού εξουσίας που αντιλαμβάνονται τα πράγματα διαφορετικά: αντιλαμβάνονται δηλαδή την προσαρμογή στο διεθνή ανταγωνισμό σαν μια προσαρμογή "προς τα πίσω". Αν μπορούσαν, δεν θα μας οδηγούσαν σε ένα καθεστώς συσσώρευσης κεφαλαίου όπου θα προέ-

χει η παραγωγικότητα, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, η εγκατάσταση νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας, η ανάδειξη της εργασίας σε κύρια συνιστώσα της παραγωγικότητας, αλλά σε μίαν επιστροφή σε ένα παρωχημένο πρότυπο ανάπτυξης τύπου Πορτογαλίας ή Νότιο Ανατολικής Ασίας, με συνεχή υποβάθμιση της εργασίας και συνεχή μείωση του μεριδίου του προϊόντος που αυτή ιδιοποιείται. Η παρέμβαση των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζόμενων τάξεων στην κατεύθυνση αποτροπής ενός τέτοιου σεναρίου θα είναι αποφασιστικής σημασίας.

Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, θα ήταν χρήσιμο, ή μάλλον απαραίτητο, να γνωρίζουμε ποιές είναι οι ενδοαστικές αντιθέσεις που αναπτύσσονται γύρω από τα παραπάνω ζητήματα: τίθεται δηλαδή το ερώτημα, ποιές είναι οι αστικές δυνάμεις που κινούνται στην κατεύθυνση της αναδιάρθρωσης της παραγωγής, και ποιές είναι αυτές που επιμένουν μανιωδώς στη συνέχιση της λιτότητας μέχρις ότου προσεγγίσουμε τα επίπεδα των μισθών της Νοτιο-Ανατολικής Ασίας.

Είναι λογικό να περιμένουμε ότι η μερίδα της αστικής τάξης που θα δώσει προτεραιότητα στην κατεύθυνση της αναδιάρθρωσης θα δώσει η μεγάλη βιομηχανία, για την οποία το εργατικό κόστος αντιπροσωπεύει ένα σχετικά μικρό ποσοστό του συνολικού κόστους, και η οποία δέχεται - μέσω της ανατιμημένης δραχμής και της μεγάλης της εξωστρέφειας - ολόκληρη την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού, άρα και έντονη πίεση για τεχνολογικές και οργανωτικές αναδιαρθρώσεις. Η μικρή βιομηχανία και οι επιχειρήσεις των υπηρεσιών, αντιθέτως, όντας εσωστρεφείς και "εργασιοβόρες", θα ήταν λογικό να περιμένουμε ότι θα μείνουν πιστές στην πολιτική της φθηνής εργασίας⁷ "μέχρι τελικής πτώσης".

Εάν, πράγματι, αυτό είναι το τοπίο των κοινωνικών συγκρούσεων στην Ελλάδα, τότε θα πρέπει αναγκαστικά να μας απασχολεί και η κατάσταση στην αγορά εργασίας, διότι αποτελεί τον πιο σημαντικό περιοριστικό όρο των κοινωνικών αγώνων των εργαζόμενων τάξεων.

2. Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας, περιοριστικός όρος των κοινωνικών συγκρούσεων.

Μια δύσκολη σχέση: το κεφάλαιο και η αγορά εργασίας

Η αγορά εργασίας δεν είναι μια αγορά στην οποία παρουσιάζονται ανεξάρτητα, από τη μια μεριά όσοι προσφέρουν εργασία και από την άλλη όσοι ζητούν εργασία. Διότι το κεφάλαιο επιδρά πάνω και στις δύο πλευρές - πάνω στην προσφορά, αλλά και πάνω στη ζήτηση: η κίνησή του, η συσσώρευσή του, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την ποσότητα, την ποιότητα και τον τρόπο ύπαρξης (το status) της εργασιακής δύναμης - που είναι το εμπόρευμα το οποίο πωλείται στην αγορά εργασίας. Με άλλα λόγια η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου, οι ανάγκες υπεραξίωσης του σε διευρυνόμενη κλίμακα, τείνουν να μεταβάλουν, κάθε φορά που αυτό είναι αναγκαίο, τόσο τη διαδικασία παραγωγής (δηλαδή τα μέσα και την οργάνωση της εργασίας), όσο και την αγορά εργασίας.

Η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση δεν καθορίζει, όμως, μονοσήμαντα τις αλλαγές στην αγορά εργασίας, αλλά έχει αντιφατικά αποτελέσματα πάνω της, για τον πολύ απλό λόγο ότι έχει αντιφατικές ανάγκες:

* Η εργασιακή δύναμη, για να είναι εκμεταλλεύσιμη, πρέπει καταρχήν να έχει τα μέσα να συντηρηθεί. Η καταστροφή της, δηλαδή, δεν είναι επωφελής για το κεφάλαιο (εκτός από ειδικές περιπτώσεις: όταν απειλείται η ίδια η εξουσία του).

* Η εργασιακή δύναμη, για να είναι εκμεταλλεύσιμη, πρέπει να έχει εκείνες τις ιδιότητες που είναι απαραίτητες για την παραγωγή (πρέπει να είναι ικανή, δηλαδή, να θέτει σε κίνηση τα μέσα παραγωγής έτσι ώστε να πραγματοποιείται μια “υγής”, κερδοφόρος, παραγωγή εμπορευμάτων).

* Η εργασιακή δύναμη, για να είναι εκμεταλλεύσιμη, πρέπει να είναι πειθαρχημένη στο δεσποτισμό του κεφαλαίου. Από εδώ απορρέει ένα βασικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής χρήσης της εργασιακής δύναμης: η ανασφάλεια της απασχόλησης.

* Η εργασιακή δύναμη, για να είναι εκμεταλλεύσιμη, πρέπει να μπορεί να αναπαραχθεί: οι μάζες των εργαζομένων που αποσύρονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από την αγορά εργασίας, πρέπει να αντικαθίστανται με άλλες - έτσι ώστε να συνεχίζεται η απρόσκοπτη λειτουργία του συστήματος. Η αναπαραγωγή αυτή είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί, είτε ενδογενώς, μέσω της βιολογικής και κοινωνικής αναπαραγωγής μιας “αυτόχθονης” εργατικής τάξης, είτε εξωγενώς, μέσω της ενσωμάτωσης στην εργασιακή δύναμη “ήδη έτοιμων” εργατών, που προέρχονται από τον “παραδοσιακό” τομέα του κοινωνικού σχηματισμού (αγρότες), από άλλες χώρες (μετανάστες), και από την οικιακή εργασιακή διαδικασία (γυναίκες).

* Η εργασιακή δύναμη, για να είναι εκμεταλλεύσιμη, πρέπει να είναι άφθονη.

Έτσι, η συσσώρευση κεφαλαίου παράγει αντιφατικά αποτελέσματα πάνω στην εργασιακή δύναμη, διότι ταλαντεύεται ανάμεσα σε αντιφατικούς “στόχους”:

Ανάμεσα στην προστασία, τη συντήρηση, την αναπαραγωγή και την εκπαίδευση της εργασιακής δύναμης από τη μια, και την καταστροφή, περιθωριοποίηση, εγκατάλειψή της από την άλλη.

Ανάμεσα στη θεσμική οργάνωση των εργασιακών σχέσεων και την ανάπτυξη των κρατικών μορφών διαχείρισης της εργασιακής δύναμης με σκοπό την αναπαραγωγή της και την αποτελεσματικότερη χρήση της από τη μια, και στην κατάργηση κάθε θεσμικού πλαισίου εργασιακών σχέσεων, την “αντι-ρύθμιση” της αγοράς εργασίας από την άλλη.

Συνακόλουθα,

οι μεταστροφές της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, όταν πραγματοποιούνται, μετασχηματίζουν την αγορά εργασίας, ενισχύοντας τη μια ή την άλλη πλευρά

των παραπάνω αντιφατικών τάσεων του κεφαλαίου, αναδεικνύοντας σε σημαντικότερο στοιχείο της αγοράς εργασίας, άλλοτε τη "αντι-ρύθμιση" και άλλοτε την θεσμική οργάνωση των εργασιακών σχέσεων· άλλοτε την αναβάθμιση των ικανοτήτων των εργαζόμενων τάξεων και άλλοτε την απαξίωση της εργασιακής δύναμης· άλλοτε την ενσωμάτωση των μεταναστών και άλλοτε τον αποκλεισμό τους· άλλοτε την έξοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και άλλοτε την επιστροφή τους στο νοικοκυριό κ.ο.κ.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ιστορικά, ότι αυτές οι αντιφατικές ανάγκες της συσσώρευσης αναφορικά με την εργασιακή δύναμη, προσδίδουν ενίοτε - και μάλλον συχνά - στην αγορά εργασίας το χαρακτήρα της πολλαπλής αγοράς. Η αγορά εργασίας κατακερματίζεται, δηλαδή, σε τμήματα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που ικανοποιούν καθορισμένες ανάγκες της παραγωγής. Έτσι, η μεταπολεμική αγορά εργασίας στις χώρες της Δ. Ευρώπης διαιρέθηκε, σχηματικά, σε δύο βασικά τμήματα: ένα τμήμα ειδικευμένης εργασιακής δύναμης και ένα τμήμα ανειδίκευτης. Στο πρώτο τμήμα υπήρχαν υψηλότερες αμοιβές, μεγαλύτερη σταθερότητα στην απασχόληση, συνδικαλιστική οργάνωση, πλειοψηφία των λευκών, "αυτόχθονων" ανδρών, πρόσβαση στα μικροαστικά καταναλωτικά πρότυπα, σαφώς καθορισμένο θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, συνεχής επαγγελματική κατάρτιση κ.λπ. Στο δεύτερο τμήμα, της ανειδίκευτης εργασίας, υπήρχαν μικρότεροι μισθοί, μεγαλύτερη ανασφάλεια, γυναίκες/μετανάστες/προερχόμενοι από τον αγροτικό τομέα/έγχρωμοι, χαλαρό θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης εργασιακών σχέσεων⁸...

Και πάλι σχηματικά, μπορούμε να πούμε ότι το πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας εξυπηρετούσε ανάγκες της σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας, ενώ το δεύτερο εν μέρει της βιομηχανίας (ταιηλορισμός/φορντισμός) εν μέρει των υπηρεσιών.

Η σύγχρονη κρίση του καπιταλισμού επιφέρει αλλαγές στη συσσώρευση κεφαλαίου που με τη σειρά τους τείνουν να μετατρέψουν και την αγορά εργασίας. Επειδή όμως η συσσώρευση κεφαλαίου πραγματοποιείται μέσα σε συγκεκριμένες, ιστορικές, συνθήκες κάθε ξεχωριστής χώρας, η ανάλυση των μεταβολών της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα δεν μπορεί παρά να στηρίζεται στην ανάλυση της συσσώρευσης κεφαλαίου στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.

Ο διαιρισμός της συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα.

Η κρίση υπεσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα εισέρχεται, από το 1986, στη φάση εκείνη κατά την οποία ο διεθνής ανταγωνισμός γίνεται το μέσο για την εκκαθάριση των πιο αδύναμων κεφαλαίων, για την αναδιάρθρωση της παραγωγής και τον τεχνολογικό της εκσυγχρονισμό, για τη μετατροπή του συσχετισμού δυνάμεων σε βάρος της εργασίας, για την ενίσχυση της διευθυντικής εξουσίας της εργοδοσίας πάνω στην παραγωγή και την αύξηση των βαθμών ελευθερίας του κεφαλαίου σε ότι αφορά τους μετασχηματισμούς (τεχνολογικούς, οργάνωσης της εργασίας και της αγοράς εργασίας...), για την αύξηση της ανταγωνιστικότη-

τας της ελληνικής βιομηχανίας, και τελικά για την ανόρθωση της αποδοτικότητας του κεφαλαίου, της κερδοφορίας.

Η ανταγωνιστική πίεση γίνεται, λοιπόν, ο βασικός μοχλός όλων των μετασχηματισμών του ελληνικού καπιταλισμού με σκοπό την αναβάθμιση του στο διεθνές οικονομικό σύστημα.

Ωστόσο, αυτή η αύξηση της ανταγωνιστικής πίεσης, πρέπει να σημειώσουμε ότι αφορά καταρχήν μόνον ένα μέρος της ελληνικής οικονομίας: είναι δηλαδή δυνατό να θεωρήσουμε, σχηματικά, ότι ένα τμήμα της ελληνικής οικονομίας είναι διεθνοποιημένο (υφίσταται δηλαδή τις συνέπειες από τη διείσδυση των εισαγωγών, αλλά και διεκδικεί ένα μερίδιο αγοράς στις ξένες αγορές) και ένα άλλο τμήμα της είναι προφυλαγμένο, εσωστρεφές.

Σχηματικά, στο πρώτο τμήμα της ελληνικής οικονομίας περιλαμβάνονται το μεγαλύτερο τμήμα της μεταποίησης και της γεωργίας, ο κλάδος των ορυχείων (εκτός ενεργειακών), και ένα σύγχρονο τμήμα των υπηρεσιών. Ενώ στο δεύτερο τμήμα, το προστατευόμενο από το διεθνή ανταγωνισμό, περιλαμβάνονται το εμπόριο και οι τηλεπικοινωνίες (προς το παρόν, αφού ήδη εμφανίζεται διείσδυση ξένου κεφαλαίου και στους κλάδους αυτούς), η οικοδομή, ο ηλεκτρισμός/ύδρευση, οι μικρές επιχειρήσεις “παραδοσιακών” και “γενικών” υπηρεσιών, και τέλος, ένα μικρό τμήμα της μεταποίησης.

Επομένως, η αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικής πίεσης αφορά με άνισο τρόπο, έχει επομένως άνισα αποτελέσματα, πάνω στους δύο τομείς της ελληνικής οικονομίας (τον διεθνοποιημένο και τον προστατευμένο).

Αυτά τα άνισα αποτελέσματα μεταφράζονται και σε διαφορετικές απαιτήσεις σε εργασιακή δύναμη.

Αλλά και σε ότι αφορά στον τομέα της ελληνικής οικονομίας που είναι εκτεθειμένος στο διεθνή ανταγωνισμό, παρατηρούνται επίσης, άνισα αποτελέσματα:

- * ένα τμήμα του εκτεθειμένου τομέα τείνει να εκσυγχρονιστεί τεχνολογικά, να εγκαταστήσει νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας, να εκπαιδεύσει την εργασιακή δύναμη που χρησιμοποιεί, και

- * ένα τμήμα του εκτεθειμένου τομέα τείνει σε μια “φυγή προς τα πίσω”, δηλαδή σε μια προσαρμογή κακήν κακώς στο διεθνή ανταγωνισμό, με εκμετάλλευση ευκαιριών “υπερεκμετάλλευσης”, δηλαδή χαμηλούς μισθούς, χρήση των ωφελημάτων της αντι-ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων κ.λπ.

Βρισκόμαστε, δηλαδή, μπροστά σ’ ένα φαινόμενο διϋισμού της συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα, όπου οι δύο πόλοι του διεθνοποιημένου παραγωγικού συστήματος ακολουθούν αποκλίνουσα πορεία.

Είναι σαφές, ότι αυτή η πόλωση της συσσώρευσης τείνει να παράγει μια πόλωση στην ίδια την αγορά εργασίας.

Ας συνοψίσουμε: Η αγορά εργασίας στην Ελλάδα, από το 1986 και μετά, και ιδιαίτερα από το 1990, όταν η αντι-ρύθμιση γίνεται συστατικό στοιχείο της οικονομικής πολιτικής, τείνει να διαιρεθεί υπό το βάρος δύο διαδικασιών:

* Πρώτον, υπό το βάρος της διαίρεσης της ελληνικής οικονομίας σε δύο τμήματα, ένα διεθνοποιημένο, εκτεθειμένο στο διεθνή ανταγωνισμό, και ένα προστατευμένο, προφυλαγμένο και εσωστρεφές.

* Δεύτερον, υπό το βάρος της διαίρεσης του κεφαλαίου στο εσωτερικό του διεθνοποιημένου τομέα, ανάμεσα (α) σε ένα τμήμα που εκσυγχρονίζεται και αναβαθμίζεται τεχνολογικά και οργανωτικά, και (β) σε ένα τμήμα που προσαρμόζεται στο διεθνή ανταγωνισμό κακήν κακώς, “προς τα πίσω”.

Η διαίρεση της αγοράς εργασίας

‘Ετσι, κατ’ αντιστοιχία με τα παραπάνω, η αγορά εργασίας τείνει να διαιρεθεί καταρχήν σε δύο μεγάλα τμήματα:

* ‘Ένα τμήμα ειδικευμένης εργασιακής δύναμης στο οποίο συμμετέχουν άνδρες, ελληνικής υπηκοότητας, που εργάζονται στη μεγάλη βιομηχανία, των οποίων οι μισθοί είναι πάνω από το μέσο εθνικό όρο και των οποίων η εργασία διέπεται από σαφές θεσμικό πλαίσιο. Καθώς, αργά ή γρήγορα γίνεται φανερό ότι ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός στο διεθνοποιημένο τμήμα της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς τη συμμετοχή των εργαζομένων, η τάση συγκρότησης ενός τέτοιου τμήματος της αγοράς εργασίας, καθώς και η τάση αποχωρισμού του από την υπόλοιπη εργασιακή δύναμη στο μέλλον θα εντείνονται.

* ‘Ένα τμήμα ανειδίκευτης εργασίας, στο οποίο συμμετέχουν γυναίκες, μετανάστες, νέοι και το οποίο αφορά κυρίως τη μικρή βιομηχανία (τουλάχιστο αυτή που προσαρμόζεται στο διεθνή ανταγωνισμό με φυγή “προς τα πίσω” ή που είναι εσωστρεφής), το μη-διεθνοποιημένο κομμάτι των υπηρεσιών, την οικοδομή, τις οριακές αγροτικές εκμεταλλεύσεις... Οι μισθοί σ’ αυτό το τμήμα εργασίας είναι κάτω από το μέσο όρο, το θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων χαλαρό έως ανύπαρκτο, άρα και η εργασιακή δύναμη “ευέλικτη”, δηλαδή έρμαιο των διαθέσεων του εργοδότη. Το τμήμα αυτό της αγοράς εργασίας θα τείνει να αναπτυχθεί στο βαθμό που αυξάνεται η ανεργία και η αντι-ρύθμιση, στο βαθμό που η προσαρμογή κακήν κακώς ενός κομματιού του διεθνοποιημένου τμήματος της ελληνικής οικονομίας θα συνεχίζεται, και στο βαθμό που θα διατηρούνται ή θα αναπτύσσονται νησίδες παραγωγής προστατευμένες από το διεθνή ανταγωνισμό.

Σε ότι αφορά την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων, δημιουργείται και σ’ αυτό το θέμα ένας διυσμός: στο τμήμα της αγοράς εργασίας που αντιστοιχεί στην αναβάθμιση του παραγωγικού συστήματος υπάρχει, και θα αναπτύσσεται ακόμη παραπέρα στο μέλλον, ένα ευνοϊκό έδαφος (ευνοϊκές αντικειμενικές συνθήκες) παρέμβασης. Στο τμήμα της αγοράς εργασίας που αντιστοιχεί

στο πόλο της “φυγής προς τα πίσω”, αντίθετα, η υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων γίνεται δυσκολότερη. Κατά μείζονα λόγο, η συνδικαλιστική δράση αποκτάει προτιμησιακές σχέσεις με τον “πόλο του εκσυγχρονισμού”. Ο τόπος του “κοινωνικού συμβολαίου” ως προσωρινής ανακωχής μεταξύ του μεγάλου βιομηχανικού κεφαλαίου και των συνδικάτων, με την εγγύηση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, είναι το “ανώτερο” τμήμα της αγοράς εργασίας.

Βέβαια, πέρα από την παραπάνω διαίρεση της αγοράς εργασίας, υπάρχουν και παραπέρα διαφοροποιήσεις. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ύπαρξη ενός σημαντικού δημόσιου τομέα, τόσο στη βιομηχανία όσο και στις υπηρεσίες, στον οποίο απασχολείται μια μερίδα της εργασιακής δύναμης που ανήκει κυρίως στο πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας, αλλά διαθέτει επιπλέον μικρότερη εργασιακή ασφάλεια και επομένως ευνοϊκότερους όρους υπεράσπισης των εργασιακών της δικαιωμάτων.

Σε ότι αφορά στη βασική διαίρεση της αγοράς εργασίας, θα γίνεται όλο και πιο έντονη, στο βαθμό που θα εντείνεται παραπέρα η πόλωση της συσσώρευσης και θα δημιουργείται μια οικονομία με διπλή υπόσταση: το κομμάτι της που θα φεύγει “προς τα εμπρός” μέσω εκσυγχρονισμού, και το κομμάτι της που θα φεύγει “προς τα πίσω” μέσω της επαναφοράς των πιο απαρχαιωμένων μορφών εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης.

Τα δύο τμήματα της αγοράς εργασίας θα τείνουν, έτσι, να ξεχωρίζουν όλο και περισσότερο μεταξύ τους, θα χαρακτηρίζονται δηλαδή από σχετική αυτονομία:

1. Θα διαθέτουν ισχυρούς φραγμούς στην είσοδο.

Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική κινητικότητα θα περιοριστεί και ότι η ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας θα αυξηθεί.

2. Θα διαθέτουν διαφορετικούς μηχανισμούς αναπαραγωγής.

Η αναπαραγωγή του “ειδικευμένου” τμήματος δεν μπορεί παρά να είναι ενδογενής, δηλαδή να στηρίζεται στην ίδια τη “θεσμοποιημένη” εργασιακή δύναμη, στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης και της πρόσβασης των εργαζομένων στους “καρπούς της οικονομικής ανάπτυξης”. Η αναπαραγωγή του δεύτερου τμήματος, τείνει αντίθετα να πραγματοποιηθεί με την εκμετάλλευση νέων “κοιτασμάτων” εργασιακής δύναμης, που μετά την εξάντλησή τους θα εγκαταλείπονται στην τύχη τους ή θα εκδιώκονται από την αγορά εργασίας (πίσω στον τόπο προέλευσής τους: στην ύπαιθρο, στο νοικοκυριό ή σε άλλες χώρες...).

Η αγορά εργασίας και ο ταξικός συσχετισμός δυνάμεων

Η παρέμβαση των οργανώσεων των εργαζομένων τάξεων απευθείας στα προβλήματα της αγοράς εργασίας (εργασιακές σχέσεις, μισθοί...), πέρα από τη μεγάλη τους σημασία, δεν παύουν να αποτελούν αμυντικές κινήσεις, οι οποίες προσπαθούν να αναχαιτίσουν τις δυσμενείς - για τις εργαζόμενες τάξεις - επιπτώσεις της κρίσης υπερσυσσώρευσης. Ειδικότερα, στη σημερινή φάση της

πόλωσης της συσσώρευσης και της συνακόλουθης τάσης διαίρεσης της αγοράς εργασίας, η συνδικαλιστική δράση προσπαθεί να αντιμετωπίσει εκ των υστέρων τα αποτελέσματα αυτής της πόλωσης. Έτσι, όμως, αφήνει άθικτη την ίδια τη διαδικασία πόλωσης στην οποία δεν παρεμβαίνει: καταπολεμάει δηλαδή τις επιπτώσεις και όχι την αιτία τους.

Επομένως, ο συντονισμός των προσπαθειών, σε κεντρικό επίπεδο, για την ενίσχυση των υπαρκτών τάσεων αναβάθμισης του παραγωγικού συστήματος και ανακοπής της “φυγής προς τα πίσω” ενός ολοκληρουν τμήματος της ελληνικής οικονομίας, μπορεί και πρέπει να αποτελεί ένα πεδίο παρέμβασης των οργανώσεων των εργαζομένων τάξεων. Διότι, το ζήτημα δεν είναι να απαλυνθούν οι επιπτώσεις από τη διόγκωση του δευτέρου, του “κατώτερου” τμήματος της αγοράς εργασίας, αλλά να ανακοπεί η ανάπτυξη του και στη συνέχεια να συρρικνωθεί σε όφελος του πρώτου τμήματος.

Το πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας, αυτό που θα τείνει να αντιστοιχεί όλο και πιο πολύ στον πόλο του εκσυγχρονιζόμενου τμήματος της ελληνικής βιομηχανίας, αποτελεί προφανώς το πιο ευνοϊκό έδαφος παρέμβασης. Αλλά υπό τον όρο ότι θα γίνει αντιληπτή από τις οργανώσεις των εργαζομένων τάξεων, η σημασία των νέων επίδικων αντικειμένων που είναι οι αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, τις ειδικότητες, το περιεχόμενο της εργασίας, την εκπαίδευση/κατάρτιση, την ιεραρχική οργάνωση της παραγωγής...

Το δεύτερο τμήμα της αγοράς εργασίας, κατά τα φαινόμενα, έχει ήδη υποκύψει στις απαιτήσεις της αντι-ρύθμισης, λειτουργεί όλο και περισσότερο χωρίς θεσμικό πλαίσιο εργασιακών σχέσεων, με χαμηλές αμοιβές και φθίνουσα συνδικαλιστική οργάνωση.

Ενώ το πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας μπορεί να αποτελέσει το έδαφος εγκατάστασης των συνδικαλιστικών φρουρίων, το δεύτερο τμήμα, πέρα από τον χαμηλό βαθμό συνδικαλισμού, μπορεί να αποτελέσει και την πηγή μιας σειράς άλλων προβλημάτων:

* Μπορεί να αποτελέσει τον χώρο υποδοχής, αλλά και της μόνιμης διατήρησης στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας, των μεταναστών, οι οποίοι θα διατελούν έτσι υπό μόνιμο καθεστώς “επισκεπτών” και “ξένων”. Με τον τρόπο αυτό ενδέχεται να αναπτυχθούν παραπέρα η ξενοφοβία και ο ρατσισμός. Όμως, αυτό θα έχει δύο σοβαρές συνέπειες: Πρώτον, η ανάπτυξη της ξενοφοβίας και του ρατσισμού λειτουργούν αρνητικά για τις εργαζόμενες τάξεις στο σύνολό τους, διότι αποτελούν εφελκυστήρα της πιο αντεργατικής και αντιδραστικής πολιτικής που εμφανίστηκε ποτέ στην ιστορία του καπιταλισμού. Δεύτερον, διότι μακροπρόθεσμα η ελληνική οικονομία χρειάζεται τους μετανάστες, αφού η χώρα εισέρχεται σε περίοδο δημογραφικής παρακμής.

* Μπορεί να ανακόψει τη διαδικασία αναβάθμισης της ποιότητας της εργασιακής δύναμης στην Ελλάδα: διαδικασία ορατή πλέον στα στατιστικά στοιχεία της εκπαίδευσης. Διότι, η μόνιμη υποβάθμιση της εργασίας, η διαρκής ζήτηση για

ανειδίκευτη, φθινή εργασιακή δύναμη, αναπόφευκτα θα απαξιώσει και τις προσπάθειες των ιδίων των εργαζομένων να αποκτήσουν γνώσεις και εκπαίδευση. Στην ιστορική φάση που ανοίγεται μπροστά μας, οι χώρες που θα μπορούν να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες του διεθνούς ανταγωνισμού θα είναι οι χώρες με ειδικευμένη εργασιακή δύναμη.

Πέρα, όμως, από τη διαίρεση της αγοράς εργασίας, που καταλήγει τελικά σε μια κατάτμηση των εργαζόμενων τάξεων και συνακόλουθα, σε μια αποδυνάμωση της συνδικαλιστικής και πολιτικής της ισχύος, εξακολουθεί να υπάρχει το έδαφος - δηλαδή οι αντικειμενικές συνθήκες - της αλληλεγγύης:

Καταρχήν, η ανεργία, η οποία αφορά τις εργαζόμενες τάξεις στο σύνολό τους, ακόμη και αν "χτυπάει" κυρίως το ένα τμήμα της -που στο σχήμα μας είναι το "δεύτερο" τμήμα, αυτό της ανειδίκευτης εργασίας. Διότι, η αύξηση της ανεργίας είναι παράγοντας μείωσης της κατανάλωσης και επομένως παράγοντας ύφεσης της οικονομίας, η οποία όταν παρατείνεται απειλεί και τους ίδιους τους "εξασφαλισμένους" εργαζόμενους. Το ίδιο ισχύει και για τους μισθούς των λιγότερο ειδικευμένων, πρόσκαιρα εργαζομένων κ.λπ.

Επομένως, το δικαίωμα στην εργασία, η ύπαρξη κατώτατου μισθού που θα αυξάνεται, η επίμονη απαίτηση για πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης, είναι στόχοι που θα εξακολουθούν στο μέλλον να αποτελούν βασικά στοιχεία ενοποίησης των εργαζόμενων τάξεων.

Ενοποίηση που πρέπει να επιδιωχθεί με κάθε δυνατό τρόπο, διότι ο μέγιστος κίνδυνος που αναπτύσσεται, εξαιτίας του δυισμού της αγοράς εργασίας, είναι το ενδεχόμενο να δημιουργηθεί μια εργατική αριστοκρατία στο πρώτο τμήμα και ένα εξαθλιωμένο προλεταριάτο στο δεύτερο τμήμα. Μια τέτοια εξέλιξη θα ήταν, με μια λέξη, καταστροφική για τις εργαζόμενες τάξεις.

Με δεδομένη την κατάσταση αυτή της αγοράς εργασίας, τίθεται το ερώτημα, ποιά η σημασία της μείωσης του εργάσιμου χρόνου στις 35 ώρες, ή ακόμη, στις 32 ώρες και την εβδομάδα των τεσσάρων ημερών.

3. Η στρατηγική σημασία της ανεργίας

Η ανεργία και το πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας

Η αυτοματοποίηση της παραγωγής ανοίγει αναγκαστικά μια περίοδο αναδιάρθωσης των αντιθέσεων ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία και ξαναβάζει στο επίκεντρο των ταξικών αγώνων την ικανότητα της εργατικής τάξης να θέτει σε κίνηση τα μέσα παραγωγής, να αναδεικνύει νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας, να παρεμβαίνει πάνω στη διαίρεση της δουλειάς σε χειρωνακτική και διανοητική, δουλειά εκτέλεσης και δουλειά διεύθυνσης, να διεκδικεί την κατάρτιση της ιεραρχικής οργάνωσης της τεχνικής γνώσης μέσα στο εργοστάσιο. Η αυτοματοποίηση της παραγωγής ανοίγει και άλλα πεδία πάλης, όπως το περιεχόμενο, η διάρκεια και ο τρόπος της εκπαίδευσης, η χρησιμότητα των εμπορευμάτων, η οργάνωση της καθημερινής ζωής κ.ά. Με άλλα λόγια, η αυτοματοποίηση

δεν δημιουργεί, με την απλή εισαγωγή των καινούργιων μηχανών στην παραγωγή, συνθήκες οπωσδήποτε ευνοϊκές μόνον για το κεφάλαιο. Η καπιταλιστική αναδιάρθρωση της παραγωγής περνάει από την αυτοματοποίηση με τους όρους που συμφέρουν το κεφάλαιο. Και καθώς αυτοί οι όροι δεν είναι ένα τεχνικό δεδομένο, η καπιταλιστική αναδιάρθρωση προϋποθέτει την υποταγή της εργατικής τάξης στις καπιταλιστικές συνθήκες εφαρμογής των νέων επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων στην παραγωγή. Η αστική τάξη χρησιμοποιεί σήμερα δύο βασικά μέσα για το σκοπό αυτό: την εργατική συναίνεση και συμμετοχή αφενός, και την πειθαρχία στη δουλειά αφετέρου - πειθαρχία που επιτυγχάνεται με την αβεβαιότητα της απασχόλησης, με την ανεργία.

Η ανεργία είναι το κυριότερο όπλο της αστικής τάξης στην πάλη που διεξάγει για την επιβολή των καπιταλιστικών όρων εφαρμογής των νέων επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων στην παραγωγή⁹.

Η σημασία της ανεργίας, ως όπλου της αστικής τάξης στην πάλη της για την καπιταλιστική αναδιάρθρωση της παραγωγής, είναι ακόμη μεγαλύτερη επειδή η αυτοματοποίηση της παραγωγής όταν πραγματοποιείται με κεφαλαιοκρατικούς όρους αντικαθιστά εργασία με λειτουργίες των μηχανών. Η αντικατάσταση προκαλεί ανεργία όταν ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου και ο βαθμός απασχόλησης του παραγωγικού δυναμικού δεν αυξάνονται αρκετά γρήγορα¹⁰. Η αυτοματοποίηση, αυτή η ίδια, εντείνει την ανεργία. Εγκαθίσταται έτσι μια “δυναμική” ανεργία-αυτοματοποίηση-ανεργία, η οποία εξασθενίζει διαρκώς τις εργαζόμενες τάξεις, αν και η ανεργία οφείλεται μόνον εν μέρει στην υποκατάσταση εργασίας από μηχανές.

Η ανεργία και το δεύτερο τμήμα της αγοράς εργασίας

Στο δεύτερο τμήμα της αγοράς εργασίας, η αύξηση της ανεργίας προφανώς μετατρέπει το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της εργοδοσίας, όπως και στο πρώτο τμήμα, πλην όμως, τα αποτελέσματά της είναι διαφορετικά: ενώ στο πρώτο τμήμα, ο στόχος της είναι η υποταγή των εργαζόμενων τάξεων στο συγκεκριμένο (κεφαλαιοκρατικό) τύπο αυτοματοποίησης, στο δεύτερο τμήμα, ο στόχος είναι η περαιτέρω μείωση των μισθών. Διότι η ανεργία σπάει την ενότητα της εργατικής τάξης, εξουδετερώνει τις αντιστάσεις της, μειώνει τις δυνατότητες της οργανωμένης παρέμβασής της στο χώρο της παραγωγής όσο και στην πολιτική σκηνή, μετατρέπει το συσχετισμό δυνάμεων όλο και πιο πολύ υπέρ της αστικής τάξης, ενισχύει τις συντεχνιακές τάσεις στους κόλπους του εργατικού κινήματος και αναβιώνει τα πιο αντιδραστικά, ρατσιστικά και σεξιστικά ανακλαστικά ορισμένων μερίδων των εργαζόμενων τάξεων.

Η ανεργία γίνεται, λοιπόν, σ' αυτό το τμήμα της αγοράς εργασίας, το όπλο της εργοδοσίας στη μικρή βιομηχανία και τις υπηρεσίες για την επιβολή μιας συνεχούς μείωσης του ποσοστού που ιδιοποιούνται οι εργαζόμενοι από την καινούργια αξία που - αυτοί οι ίδιοι - παράγουν, δηλαδή για την επιβολή μιας συνεχούς αύξησης του βαθμού εκμετάλλευσης. Περισσότερη ανεργία, σε συνδυασμό

με την “φιλελευθεροποίηση” της αγοράς εργασίας και την αποδυνάμωση του συνδικαλισμού, καταλήγουν στην κατάργηση κάθε θεσμικού πλαισίου εργασιακών σχέσεων, σε μειώσεις μισθών, παραβιάσεις βασικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, κατάργηση στην πράξη των κατακτήσεων δεκαετιών...

4. 35 ώρες, αλλά με τι όρους;

Η δραστική μείωση του χρόνου εργασίας, χωρίς μείωση του πραγματικού μισθού, δεν είναι ένας στόχος επιθυμητός μόνον για τη βελτίωση της κατάστασης των εργαζόμενων τάξεων, αλλά είναι ένας στόχος στρατηγικής σημασίας, διότι - υπό ορισμένες συνθήκες - μπορεί να αυξήσει ουσιαστικά την απασχόληση και να μετατρέψει έτσι το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της εργασίας.

* στο πρώτο τμήμα του παραγωγικού συστήματος (διεθνοποίηση, μεγάλες βιομηχανικές¹¹ επιχειρήσεις, τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες, αυτοματοποίηση της παραγωγής) και στο τμήμα της αγοράς που του αντιστοιχεί (άνδρες, ειδικευμένοι, ελληνικής υπηκοότητας, νόμιμοι, συνδικαλισμένοι, ενήλικες), βοηθώντας την εργατική τάξη να διεκδικήσει έναν κάποιο έλεγχο της παραγωγής μέσα από τη συμμετοχή της στη διαμόρφωση των νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας, δηλαδή να επηρεάσει τον χαρακτήρα των αλλαγών στις παραγωγικές σχέσεις που πραγματοποιούνται εξαιτίας της αυτοματοποίησης.

* στο δεύτερο τμήμα του παραγωγικού συστήματος (μικρή βιομηχανία και υπηρεσίες, μειωμένη διεθνοποίηση, “φυγή” προς “πρωτόγονες” μεθόδους εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, μείωση μισθών, απουσία τεχνολογικών και οργανωτικών καινοτομιών) και στο τμήμα της αγοράς που του αντιστοιχεί (γυναίκες, νέοι και παιδιά, μετανάστες, ανειδίκευτοι, παράνομοι, μη συνδικαλισμένοι), βοηθώντας την εργατική τάξη να αμυνθεί στην επίθεση διαρκούς μείωσης του πραγματικού μισθού, να υπερασπισθεί το θεσμικό πλαίσιο εργασιακών σχέσεων και το σύνολο των κατακτήσεών της που καταργείται στην πράξη από την εργοδοσία.

Ωστόσο, η μείωση του εργάσιμου χρόνου δεν αυξάνει αυτομάτως την απασχόληση. Αυτό είναι κάτι που εξαρτάται από τους όρους με τους οποίους πραγματοποιείται η εν λόγω μείωση.

Η αναζήτηση των όρων που συμφέρουν τις εργαζόμενες τάξεις είναι δική τους υπόθεση. Διότι, για τις κυβερνήσεις το θέμα τίθεται αλλιώς. Το ζήτημα γι' αυτές είναι πρόβλημα ρύθμισης και ελέγχου: ρύθμισης του όγκου της ανεργίας ώστε να μην ξεπερνάει ένα κρίσιμο κατώφλι πέραν του οποίου παρουσιάζονται δυσάρεστες “παρενέργειες”, ρύθμιση του χρόνου παραμονής κάθε ατόμου στη δεξαμενή των ανέργων ώστε να μην παρουσιάζονται φαινόμενα οριστικής περιθωριοποίησης των μακροχρόνια ανέργων, ρύθμιση της κινητικότητας των εργαζομένων από τον έναν βιομηχανικό κλάδο στον άλλο κ.λπ. Για το πολιτικό και ιδεολογικό προσωπικό της αστικής τάξης, η ανεργία είναι μια ακόμη μακροοικονομική μεταβλητή, μια “μεταβλητή χειρισμού” με την οποία μπορεί κανείς να

επηρεάσει τις μισθολογικές αυξήσεις, το ρυθμό υποκατάστασης της εργασίας από μηχανές, τα κέρδη που μπορούν να επενδυθούν στις νέες τεχνολογίες κ.λπ.

Ο προσδιορισμός των όρων με τον οποίο θα “εφαρμοστεί” η μείωση της διάρκειας του εργάσιμου χρόνου είναι, λοιπόν, καθήκον των ίδιων των οργανώσεων των εργαζόμενων τάξεων.

Αυτή η τελευταία παρατήρηση μας θυμίζει, αναπόφευκτα, τον τρόπο με τον οποίο το ζήτημα των 32 ωρών και της εβδομάδας των τεσσάρων ημερών αντιμετωπίστηκε πρόσφατα, από τις συνδικαλιστικές και τις άλλες οργανώσεις των εργαζόμενων τάξεων στην Ελλάδα: κάθε είδους συζήτηση γύρω από τη μείωση του εργάσιμου χρόνου ενταφιάστηκε με συνοπτικές διαδικασίες εντός 24 ωρών, επειδή απλώς και μόνον αυτή τη φορά το ζήτημα έμπαινε “από τα πάνω”, από τις δυνάμεις της εργοδοσίας, με τους δικούς της όρους¹². Ακολούθησε έτσι, το σύνολο των οργανωμένων δυνάμεων των εργαζομένων την απλοϊκή λογική που μας κληρονόμησε η κοινή μας παράδοση, ότι αρκεί να υποστηρίξει κανείς το ακριβώς αντίθετο, το αρνητικό, αυτού που υποστηρίζει η εργοδοσία για να παίρνει την προλεταριακά “καθαρή” θέση, ή ακόμη χειρότερα, για να παρεμβαίνει πολιτικά (“να κάνει πολιτική”).

Δυστυχώς, η πραγματικότητα είναι πιο πολύπλοκη από το χρώμα μιας σημαίας, και γι’ αυτό μπορεί να πεισθεί όποιος κάνει μια -έστω μικρή- προσπάθεια ανάλυσης των τρόπων μείωσης της διάρκειας του εργάσιμου χρόνου και των επιπτώσεών τους.

Η μείωση της διάρκειας του εργάσιμου χρόνου πρέπει να είναι απότομη και μεγάλη

Ο στόχος των 35 ωρών είναι δυνατό να επιτευχθεί με δύο τρόπους: είτε σταδιακά, με “διολίσθηση” από τις 40 στις 35 ώρες, είτε μεμιάς, με τρόπο απότομο, με άμεση πτώση από τις 40 ώρες στις 35.

Όμως, αυτοί οι δύο τρόποι μείωσης δεν είναι ισοδύναμοι, σε ότι αφορά τα αποτελέσματά τους. Για να γίνει αντιληπτό αυτό, είμαστε υποχρεωμένοι να περάσουμε από μια αριθμητική διαπίστωση:

Το άθροισμα των ποσοστιαίων μεταβολών του εργάσιμου χρόνου, της απασχόλησης και της ωριαίας παραγωγικότητας της εργασίας¹³ είναι σταθερό και ίσο προς την ποσοστιαία μεταβολή του προϊόντος.

Παράδειγμα: εάν η αύξηση του ετήσιου προϊόντος είναι 3%, η αύξηση της παραγωγικότητας 2%, και ο εργάσιμος χρόνος παραμένει αμετάβλητος, τότε η αύξηση της απασχόλησης θα είναι $3\% - 2\% = 1\%$, έτσι ώστε

$$\begin{aligned} & \text{Αύξηση της απασχόλησης} 1\% \\ & + \text{Μεταβολή του εργάσιμου χρόνου} 0\% \\ & + \text{Αύξηση της παραγωγικότητας} 2\% \\ & = \text{Αύξηση του προϊόντος} 3\% \end{aligned}$$

Έστω ότι η αύξηση του προϊόντος είναι 3%. Μια μείωση της ετήσιας διάρ-

κειας του εργάσιμου χρόνου κατά 1% είναι δυνατό να αντισταθμιστεί είτε με αύξηση της απασχόλησης, είτε με αύξηση της παραγωγικότητας, ως εξής:

	Λύση	1Λύση 2
Αύξηση της απασχόλησης	4%	0%
Μεταβολή του εργάσιμου χρόνου-	1%	-1%
Αύξηση της παραγωγικότητας	0%	4%
Αύξηση του προϊόντος	3%	3%

Φυσικά, μεταξύ των δύο ακραίων λύσεων που εμφανίζονται στον πίνακα υπάρχουν και όλες οι ενδιάμεσες λύσεις, με ταυτόχρονη αύξηση τόσο της απασχόλησης όσο και της παραγωγικότητας, έτσι ώστε το άθροισμα τους να είναι 4%.

Ωστόσο, η εμπειρία αποδεικνύει μεταξύ όλων των θεωρητικά δυνατών λύσεων, η πραγματικότητα προκρίνει μόνον τη Λύση 2: Οι επιχειρήσεις που προχωρούν στην μείωση του εργάσιμου χρόνου με τρόπο βαθμιαίο, σταδιακό, με μικρές μειώσεις, π.χ. της 1 ώρας, δεν προχωρούν σε προσλήψεις, αλλά καλύπτουν τα “κενά” της παραγωγής με μια πρόσθετη αύξηση της παραγωγικότητας. Είτε εντατικοποιούν την εργασία, είτε αναδιοργανώνουν την παραγωγή έτσι ώστε να μην χρειαστούν προσλήψεις και πρόσθετες δαπάνες για μισθούς. Με άλλα λόγια, όταν η μείωση του εργάσιμου χρόνου είναι από τις 40 ώρες στις 39 κατά το πρώτο έτος, και μετά από τις 39 στις 38 κατά το επόμενο κ.ο.κ., η αντιμετώπιση του “κενού” της 1 ώρας είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί με αύξηση της παραγωγικότητας, εντατικοποίηση, ή ακόμη, με υπερωρίες που πραγματοποιούνται νόμιμα ή παράνομα.

Το σενάριο αυτό που επαληθεύτηκε π.χ. κατά το πρώτο έτος της κυβέρνησης των σοσιαλιστών στη Γαλλία, αντιστοιχεί σε μια κατάσταση στην οποία οι ήδη εργαζόμενοι βελτιώνουν τη θέση τους, αφού μειώνεται η διάρκεια του χρόνου εργασίας τους, πλην όμως δεν αυξάνεται η απασχόληση.

Έτσι, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας είναι δυνατό να μετατραπούν

1. σε αυξήσεις των κερδών ή και των μισθών¹⁴, στην περίπτωση που ο χρόνος εργασίας παραμένει σταθερός,

2. ή σε μειώσεις του εργάσιμου χρόνου, χωρίς να μετατραπεί ο όγκος της απασχόλησης

Αυτή η διπλή δυνατότητα αποτελεί τη βάση και για τη δημιουργία μιας εργατικής αριστοκρατίας, η οποία αυξάνει τα εισοδήματά της ή μειώνει τον χρόνο της εργασίας της, με αντάλλαγμα κάποιες, έκτακτες αυξήσεις της παραγωγικότητας.

Και για να συνοψίσουμε:

η σταδιακή μείωση του χρόνου εργασίας

* δεν επιφέρει μείωση της ανεργίας, και

** συμβάλλει στον σχηματισμό μιας εργατικής αριστοκρατίας.*

** Η μείωση της διάρκειας του εργάσιμου χρόνου πρέπει να γίνει με κεντρική συμφωνία και νομοθετική κατοχύρωση, και όχι κατά επιχείρηση*

Κατά παράδοξο τρόπο, και εξίσου απογοητευτικό, οι πολιτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων στην Ελλάδα, φαίνεται ότι αποδέχονται τη μείωση του χρόνου εργασίας (με παράλληλη μείωση των αποδοχών) “κατά περίπτωση”, δηλαδή ανά επιχείρηση - στην περίπτωση βέβαια που αποδέχεται κάτι τέτοιο και το σωματείο εργαζομένων στην εν λόγω επιχείρηση. Ίσως, δεν έγινε αντιληπτό ότι οι κυβερνήσεις και τα συνδικαλιστικά όργανα της εργοδοσίας (για παράδειγμα ο ΣΕΒ) είναι υπέρ της μείωσης του εργάσιμου χρόνου “κατά περίπτωση” και κατά μιας γενικευμένης μείωσης (για όλους τους εργαζόμενους), ακόμη και με παράλληλη μείωση των αποδοχών¹⁵.

Ωστόσο, εάν υποθέσουμε ότι η μείωση του εργάσιμου χρόνου δεν έχει μόνον συνδικαλιστική σημασία, δεν αφορά δηλαδή μόνον τους εργαζόμενους σε κάθε επιχείρηση ξεχωριστά, αλλά έχει και πολιτική σημασία, αφορά δηλαδή τις εργαζόμενες τάξεις στο σύνολό τους και μετατρέπει τον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων, τότε, η μείωση του εργάσιμου χρόνου θα πρέπει να είναι γενικευμένη και νομικά κατοχυρωμένη.

Πολύ περισσότερο, που οι μέχρι τώρα εμπειρίες από άλλες χώρες της Ευρώπης έχουν δείξει ότι οι “κατά περίπτωση” μειώσεις του εργάσιμου χρόνου πραγματοποιούνται υπό το βάρος του εκβιασμού των απολύσεων, μέσα σε συνθήκες απομόνωσης των εργαζομένων στην επιχείρηση και συντριπτικής υπεροχής της εργοδοσίας, η οποία φυσικά επιβάλλει τους όρους της - τους χειρότερους δυνατούς. Η άρνηση των όρων αυτών από το σωματείο των εργαζομένων συνοδεύεται απλώς από απολύσεις.

Επομένως, η μείωση του εργάσιμου χρόνου είναι ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί κεντρικά, σε επίπεδο ΓΣΕΕ, μέσα σε συνθήκες ταξικής ενότητας όλων των μερίδων των εργαζομένων τάξεων. Να αφορά δε, τη γενικευμένη (για όλους τους εργαζόμενους¹⁶) μείωση του χρόνου εργασίας και την νομοθετική της κατοχύρωση.

** Η μείωση της διάρκειας του εργάσιμου χρόνου πρέπει να συνοδεύεται από ένα μεγάλο πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης.*

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, το άθροισμα των ποσοστιαίων μεταβολών του εργάσιμου χρόνου, της απασχόλησης και της ωριαίας παραγωγικότητας της εργασίας, είναι σταθερό και ίσο προς την ποσοστιαία μεταβολή του προϊόντος.

Αυτό σημαίνει ότι τα περιθώρια μείωσης του εργάσιμου χρόνου και η ένταση των αντιστάσεων στην εν λόγω μείωση μεταβάλλονται ανάλογα με το ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης (δηλαδή την ποσοστιαία μεταβολή του προϊόντος).

Επομένως, οι πιο ευνοϊκές συνθήκες για τις δυνάμεις της εργασίας είναι αυτές μιας ταχύρρυθμης ανάπτυξης. Θα πρέπει λοιπόν η στρατηγική της μείωσης

του εργάσιμου χρόνου να βρίσκεται σε σύζευξη με μια αναπτυξιακή στρατηγική.

Η παραπάνω ανάλυση, προσπαθεί να εντοπίσει τους όρους με τους οποίους συμφέρει τις εργαζόμενες τάξεις η μείωση του εργάσιμου χρόνου. Ο στόχος αυτός, δηλαδή της μείωσης του εργάσιμου χρόνου είναι μεγάλης στρατηγικής σημασίας, διότι υπό ορισμένες συνθήκες μπορεί να αυξήσει ουσιαστικά την απασχόληση και να μετατρέψει έτσι το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ της εργασίας, πλην όμως δεν παύει να αποτελεί έναν *τακτικό* και ως εκ τούτου ενδιάμεσο στόχο που εξυπηρετεί το στρατηγικό στόχο της ανατροπής των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής και εξουσίας.

Σημειώσεις

1. *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992)*, έκδοση Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ, 1993, *Η διεθνοποίηση του ελληνικού καπιταλισμού και το ισοζύγιο πληρωμών*, Εξάντας, 1990.

2. *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου...ό.π.*

3. Η νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κινείται μέσα στα πλαίσια της κυρίαρχης νομισματικής (μονεταριστικής) λογικής: το γεγονός ότι προτίθεται να υπερασπιστεί ορισμένα από τα άμεσα συμφέροντα των λαϊκών τάξεων (εισόδημα + Κράτος Πρόνοιας) δεν σηματοδοτεί μιαν άλλη πολιτική, αλλά απλώς μια συμπτύκνωση αντιτιθέμενων ταξικών συμφερόντων στο εσωτερικό του Κράτους, η οποία αφήνει άθικτη, τουλάχιστο “στον πυρήνα” της, την οικονομική πολιτική της προηγούμενης κυβέρνησης. Δεν μπορούμε να διαφωνήσουμε λοιπόν με τον Σ. Μάνο όταν διατείνεται πως η κυβέρνηση ακολουθεί τη δική του πολιτική, αλλά απλώς με μικρότερη συνέπεια. Μόνον που εμείς θα προσθέσουμε: ευτυχώς. Διότι, η σημερινή κυβέρνηση αναλαμβάνει την υποχρέωση έναντι της κοινωνικής της βάσης, που είναι εργαζόμενες τάξεις, να απωλεί τις αρνητικές (για τις τάξεις αυτές) συνέπειες της κρίσης και της αναδιάρθρωσης του ελληνικού καπιταλισμού. Βλ. αναλυτικότερα στο *Ο πόλεμος συνεχίζεται* (Για την ιστορική συγκυρία μετά τις εκλογές της 11ης Οκτωβρίου 1993), στο περιοδικό “Θέσεις” Νο 46.

4. Βλέπε στο Πέμπτο Κεφάλαιο, Τμήμα Πρώτο, Τόμος III του *Κεφαλαίου* του Karl Marx, σελ. 104-137.

5. Ο όρος “αναδιάρθρωση” έχει γίνει, στο παρελθόν, αντικείμενο κατάχρησης. Από τη Δεξιά, χρησιμοποιήθηκε ως ψευδώνυμο αφενός της συρρίκνωσης του παραγωγικού δυναμικού (παύση λειτουργίας πολλών μονάδων παραγωγής), και αφετέρου των ιδιωτικοποιήσεων. Όσο για την Αριστερά, δεν θεώρησε ποτέ καθήκον της να δώσει σαφή περιεχόμενο στη λέξη. Στις όσα ακολουθούν με τον όρο της αναδιάρθρωσης θα εννοούμε κάθε ριζική αλλαγή στα μέσα παραγωγής, είτε στην οργάνωση της εργασίας, η οποία συντομεύει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος, έτσι που μια μικρότερη ποσότητα εργασίας αποκτάει τη δύναμη να παράγει μια μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντων, ή ακόμη, οδηγεί σε βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, ή στην παραγωγή νέων. Ως ριζική αλλαγή στην οργάνωση της εργασίας εννοούμε κάθε αλλαγή που απαιτεί ποιοτικές αλλαγές στην ιεραρχική δομή των γνώσεων των άμεσων παραγωγών· στην διάρεση της εργασίας σε χειρωνακτική/διανοητική και εργασία εκτέλεσης/εργασία διεύθυνσης, στην εκπαίδευση των εργαζομένων και το περιε-

χόμενο των επαγγελματιών, στους μηχανισμούς επιβολής της βιομηχανικής πειθαρχίας... Ως ριζική μεταβολή στα μέσα εργασίας εννοούμε κάθε τεχνολογική αλλαγή που απαξιώνει την συσσωρευμένη πείρα των παραγωγών και απαιτεί, για τη βέλτιστη χρησιμοποίησή του, την εγκατάσταση μιας διαδικασίας εκμάθησης εκ μέρους του συλλογικού εργαζομένου.

6. Ιδανική όχι με την έννοια ότι αποτελεί την άριστη κατάσταση ή λύση για τους εργαζόμενους, αλλά με την έννοια με την οποία μιλάμε για “ιδανικά αέρια” ή “καθαρή κατάσταση” στη Φυσική.

7. Βλέπε σχετικά στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Ανέστη Ταρπάγκου στο περιοδικό “Θέσεις” Νο 46.

8. Για όλα τα παραπάνω βλέπε αναλυτικά στο *Femmes, Greniers et Capitaux* του Claude Meïassoux, στις εκδόσεις Maspero, 1980.

9. Βλέπε αναλυτικά στο *Αυτοματοποίηση της παραγωγής και συλλογικός εργάτης*, περιοδικό “Θέσεις” Νο 4, 1984, καθώς και στο έργο του B. Coriat.

10. Βλέπε σχετικά στο *Κρίση υπερσυσσώρευσης και ανεργία στην Ελλάδα*, “Ουτοπία” Νο 6.

11. Η περίπτωση των τραπεζών θα χρειαζόταν μια ιδιαίτερη ανάλυση, αφού οι αλλαγές που πραγματοποιούνται εκεί δεν έχουν τον ίδιο χαρακτήρα με τη βιομηχανία: θυμίζουν περισσότερο αλλαγές της κλασικής εκμηχάνισης και όχι της βιομηχανικής αυτοματοποίησης. Από την άποψη αυτή, της εργασιακής διαδικασίας, οι τράπεζες μοιάζουν λοιπόν περισσότερο με τις μικρομεσαίες βιομηχανικές επιχειρήσεις παρά με τη μεγάλη βιομηχανία. Ωστόσο, από την άποψη της αγοράς εργασίας ανήκουν στο πρώτο τμήμα της, αφού χρησιμοποιούν ειδικευμένο προσωπικό, με σχετικά υψηλούς μισθούς (σε σύγκριση με το μέσο όρο) και ισχυρή συνδικαλιστική οργάνωση. Τα επίδικα αντικείμενα και ο τύπος των ταξικών συγκρούσεων και των συνακόλουθων συμβιβασμών στις τράπεζες, καθώς και η “σκληρότητα” της εργοδοσίας φαίνεται να μοιάζουν περισσότερο με αυτά των μικρομεσαίων βιομηχανικών επιχειρήσεων, αφού και στις δύο περιπτώσεις το εργατικό δυναμικό αντιμετωπίζεται σαν ένας μάλλον δευτερεύουσας σημασίας “συντελεστής παραγωγής”. Με τη διαφορά ότι οι αντιστάσεις των εργαζομένων στην περίπτωση των τραπεζών είναι κατά πολύ μεγαλύτερες, ακριβώς επειδή πρόκειται για το πρώτο τμήμα της αγοράς εργασίας, του οποίου τα χαρακτηριστικά εννοούν την αγωνιστική ισχύ των εργαζομένων.

12. Οι πολιτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων τάξεων απέδειξαν ακόμη μια φορά ότι δεν διαθέτουν κανενός είδους αντίληψη περί τακτικής: έκλεισαν, με βιασύνη, μια συζήτηση την οποία είχαν τη δυνατότητα - και όφειλαν - να κρατήσουν ανοικτή (ανεξάρτητα από την έκβασή της), για πολλές εβδομάδες, ή ακόμη για πολλούς μήνες, φέρνοντας έτσι στο προσκήνιο όλα τα κρίσιμα ζητήματα της εργασίας (πως, δουλεύουμε, πόσο, γιατί, τι επιδιώκουμε, ποιά είναι η σχετική παράδοση του εργατικού κινήματος...).

13. Στο εξής θα αναφέρεται απλώς ως παραγωγικότητα της εργασίας.

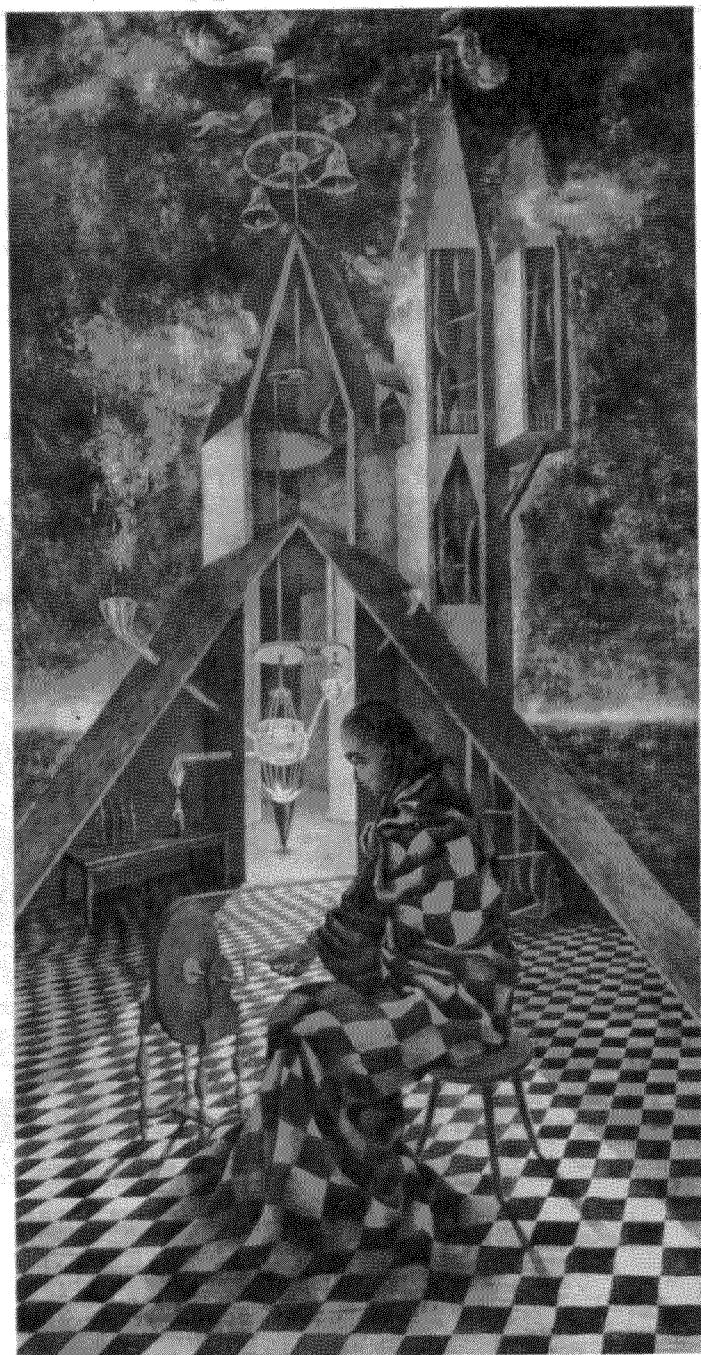
14. Σε μερίδια που των οποίων το μέγεθος εξαρτάται από τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Το μερίδιο εργασίας είναι η στατιστική έκφραση του βαθμού εκμετάλλευσης.

15. Η γερμανική κυβέρνηση, για παράδειγμα, έσπευσε να δηλώσει ότι το “παράδειγμα” της Volkswagen αποτελεί “ατομικό” παράδειγμα προς μίμηση, και όχι μοντέλο για μια γενικευμένη μείωση του χρόνου εργασίας.

16. Σε περίπτωση που ο συσχετισμός δυνάμεων δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο, για λόγους τακτικής, θα ήταν, ενδεχομένως, χρήσιμο να επιδιωχθεί αρχικά η μείωση του εργασιμου χρόνου σε ορισμένους σημαντικούς κλάδους, η οποίοι στη συνέχεια θα αποτελέσουν τους “πilotους” ή το “παράδειγμα” για τους υπόλοιπους. Διότι έχει παρατηρηθεί, ιστορικά, πως οι κλαδικές εργατικές διεκδικήσεις ευθυγραμμίζονται πάντοτε στις κατακτήσεις του κλάδου που έχει τις μεγαλύτερες κατακτήσεις.

Dorothea Tanning «Μίξη νυχτερινή μουσική», 1946

Remedios Varo «Αλχημεία ή η άχρηστη επιστήμη», 1958